

РІВЕНЬ ЮРИДИЧНИХ ЗНАНЬ СУДДІ, ЯК ОДИН З ГОЛОВНИХ ЧИННИКІВ ЙОГО ПРОФЕСІЙНОГО РІВНЯ

Черновський Олексій Костянтинович - доктор юридичних наук, доцент кафедри юридичної психології (Чернівецькій національний університет ім. Ю. Федьковича)

В этой статье автор анализирует фигуру судьи как одну из самых сложных юридических профессий. Обращает внимание на уровень юридических знаний, практических компетенций и умений в правоприменении.

Анализирует результаты научно-практического исследования в котором принимали участие судьи районных судов Черновицкой, Житомирской, Донецкой, Днепропетровской и Тернопольской областей.

Ключевые слова: судья, юридические знания, профессиональный уровень, компетентность.

În acest articol, autorul analizează figura judecătorului ca una dintre profesiile juridice cele mai dificile. Acesta atrage atenția asupra nivelului de cunoștințe și competențe și abilităților practice legale în aplicarea legii. Analizează rezultatele cercetării practice și științifice la care au participat judecătorii de la instanțele raionale și altele din regiunile Cernăuți, Jitomir, Donetsk, Dnipropetrovsk și Ternopol.

In this article the author analyses the figure of judge as one of the most difficult legal professions.

Pays attention to level of legal knowledge, practical competences and abilities in law.

Analyze the results of scientific and practical research, which was attended by judges of district courts and courts of Chernivtsi, Zhytomyr, Donetsk, Dnipropetrovsk and Ternopil regions.

Key words: judge, legal knowledge, professional skills, competence.

Професія судді є однією з найскладніших юридичних професій, оскільки суддя – це не лише юрист, а й психолог, медіатор, комунікатор тощо. В його діяльності реалізовується значна кількість спеціальних якостей і навиків особи, які, будучи приведеними в систему, органічно входять в структуру особи судді, визначають його творчий потенціал та індивідуальний стиль діяльності. Вона вимагає не тільки задатків, освіти, але й великого життєвого досвіду, цілого ряду професійних навиків та вмінь. Складна праця висуває до судді підвищені вимоги. Крім того, юридична діяльність судді при усій її складності та різноманітності – регулюється правом і це накладає відбиток на особу кожного юриста. Вже

під час планування своєї діяльності кожен суддя в думках співставляє свої дії з нормами законодавства, які їх регулюють. Він завжди в центрі, на «нічийній території» між двома, у кращому випадку суперницькими, а, як правило, ворогуючими сторонами з різними психологічними установками та станами, тому рівень його психологічних знань, вміння їх застосовувати відіграють суттєву роль під час розгляду конкретно взятої справи. Центральне місце в психології суддівської діяльності вчені відводять особистості судді. Якби не були хороші правила діяльності, вони можуть втратити свою силу і значення у недосвідчених, грубих недобросовісних руках, а самий продуманий і справедливий кримінальний

закон перетворюється у ніщо при неправильно-му здійсненні правосуддя.

Цікавими і оригінальними сьогодні, в період обговорення концепції реформування правничої(юридичної) освіти в Україні, в центрі якої вбачається постать судді, ідеї і думки О. Ерліха. У своїх пізніх творах, на відміну від прихильників руху вільного права, які бачать в судді основного творця права, він досить чітко позначає межі суддівського розсуду. По-перше, вільний розсуд судді поширюється лише на ті інтереси, які не врегульовані у правових установах щодо інших інтересів : «Судове урівноваження інтересів підпорядковується порядком правових усталень». По-друге, слід зазначити, що суддівське знаходження права не має інтуїтивного характеру(яким воно уявлялось у творах у багатьох прихильників вільного права), воно не вертає нас до міркувань доцільності – рішення судді повинне бути засноване на раціональному, об'єктивному науковому методі, що дозволяє достеменно встановити вихідні соціальні інтереси, захищені законодавцем, які зокрема вбачаються і в соціології права [7, с.546].

Законодавець неспроможний заздалегідь дати правила для всіх можливих ситуацій, а ті правила, які він створює, швидко застарівають в потоці соціально-го життя. Завданням судді є виявлення цих інтересів і порівняння їх з тими інтересами ,які мав на увазі законодавець (у широкому сенсі) при формулюванні відповідних правових усталень. Якщо суддя знаходить, що законодавець ставив перед собою мету захисту певних інтересів, але при цьому сформулював правове установлення (статтю закону) невдало, формально виключивши ту чи іншу з передбачуваних інтересів зі сфери , яка охоплюється цим правовим усталенням, то, на думку О. Ерліха, суддя у такому випадку повинен вийти за вузькі межі статті закону і надати захист тому інтересу , який мав намір захистити законодавець[7, с.542]

Саме особистість судді вирішує, чи слідувати «букві закону». Зразковість здійснення правосуддя – результат «особистості», сформованої в зумовленої відчуттям справедливості, яка ґрунтується на тому, що Ерліх називає «принципом правової традиції». Недосконалість «особистості» – ймовірність зловживань. Завадити остан-

ньому можуть «суддівська традиція», «культура судового правоутворення».

Крім того, суддя є також уособленням справедливості, добра, уваги, розсудливості, волі, благородства, мужності, виваженості, високої культури, вихованості, загальної правової грамотності, професійним вершителем справедливості. І для довершеності його професіоналізму слід додати і таку чесноту, як етичну поведінку судді – професійну й позаслужбову, а також моральність та мораль.

Суд, оцінюючи докази злочинного діяння, обираючи та обґрунтовуючи справедливий вид покарання в рамках встановленої процедури та правил, перебуває у взаємодії та під впливом суспільства. При цьому, як зазначив А.Ф. Коні: « ... суддя покликаний докласти всі сили розуму і совісті , знання і досвіду, щоб досягнути життєвської та юридичної правди справи. Якими б хорошими не були правила діяльності, вони можуть втратити свою силу і значення в недосвідчених, грубих або недобросовісних руках»[11, с. 20]

Звідси і великі суспільні експектації місії судді та його призначення, які набувають рис справедливого миротворця. С. Голубченко влучно зазначає, що «світогляд судді визначають гносеологічні, аксіологічні та психолого-етичні параметри. Право бути суддею апіорі означає суспільну довіру». Рівень довіри та ставлення до судді рівнозначні якості судочинства в країні.

Суддя – це посадова особа, уповноважена здійснювати правосуддя, а також присяжний, про що зокрема зазначено у п.23 ч.1 ст. 3 КПК України від 13.04.2012 р . Дане визначення законодавця не спроможне показати всю повноту важливості та відповідальності, соціальної ролі та вимогливості до представників даної професії, яку можливо пізнати лише на емпіричному рівні в процесі щоденної правозастосовчої діяльності. І тут надзвичайно важливим етапом є формування **внутрішнього переконання судді**, а це, відповідно до визначення у КПК України 13.04.2012 р., означає, що всі рішення, які приймаються у провадженні, повинні бути мотивованими й обґрунтованими, тобто ґрунтуватися на доказах по справі, а не на враженнях, міркуваннях чи припущеннях тобто на пізнавальній діяльності судді. Пізнавальна діяльність судді здійснюється в

рамках процедури судового розгляду, передбаченої параграфом 3 глави 28 розділу IV КПК України 13.04.2012 р., у формі допиту обвинуваченого, свідка, потерпілого, експерта, пред'явлення для впізнання, дослідження речових доказів, документів, звуко- і відеозаписів, огляду на місці, отримання консультацій та роз'яснень спеціаліста. Це дуже важливо для формування внутрішнього переконання судді. Саме обов'язок безпосереднього дослідження доказів на досудовому слідстві і є гарантом об'єктивності судового розгляду.

Внутрішнє переконання судді являє собою усвідомлену потребу використання ним власних думок, поглядів, знань. Воно пов'язане із правосвідомістю судді, що розглядається як форма суспільної свідомості та поєднує систему поглядів, ідей, уявлень, теорій, а також почуттів, емоцій і переживань. Саме етап формування внутрішнього переконання судді передуює **конструктивній діяльності судді**, яка полягає у винесенні по суті судового рішення.

Отже, науковці розглядали поняття внутрішнього переконання як акт мислення, пов'язаний з усвідомленням обставин справи, що й виступає основним критерієм формування переконання судді.

Таким чином, внутрішнє переконання судді – це складне багатогранне поняття, котре виступає як передумова, як процес, як результат пізнавальної діяльності судді, воно є основою формування суддею висновків у справі і у свою чергу, суттєву роль у внутрішньому переконанні відіграють такі різні за своїм змістом поняття, як совість, інтуїція та правосвідомість. Суддя повинен володіти й всіма відомими видами мислення і розвивати у повсякденній діяльності важливі для судочинства індивідуальні властивості мислення, а саме критичність, гнучкість, креативність, логічність тощо. Від цих всіх факторів дуже сильно залежить і рівень професійного рівня судді.

Саме з метою вдосконалення в тому числі і професійного рівня судді, на нашу думку, і була запроваджена конституційна реформа у сфері судочинства, однією з пріоритетів якої було – суттєве підвищення вимог до кандидатів, на ці найвищі юридичні професії. Так, відповідно до ч.2 ст. 127 Конституції України від 28 червня

1996 року на посаду судді може бути призначений громадянин України, не молодший тридцяти та не старший шістдесяти п'яти років, який має вищу юридичну освіту і стаж професійної діяльності у сфері права щонайменше п'ять років, є компетентним, добросовісним та володіє державною мовою. Законом можуть бути передбачені додаткові вимоги для призначення на посаду судді.

Ступінь наукової розробки проблеми

Дослідженню юридико-психологічної характеристики суб'єкта суддівської діяльності приділяли увагу такі вчені як Л. Казміренко, В. Коновалова, М. Костицький, В. Кошинець, Й. Кудрявцев, В. Марчак, В. Нагаєв, В. Нор, О. Сітковська, М. Строгович, В. Шепітько, В. Шибіко, І. Фойницький, К. Гусрі, Дж. Рахлінські, Е. Вістріч та інші.

Метою статті є дослідження впливу юридичних знань суддів на ефективність правосуддя.

Виклад основного матеріалу

Відповідно до ст. ст. 1,2 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 07.07.2010 р. судова влада в Україні відповідно до конституційних засад поділу влади здійснюється незалежними та безсторонніми судами, утвореними згідно із законом. Судову владу реалізують професійні судді та, у визначених законом випадках, народні засідателі і присяжні шляхом здійснення правосуддя в рамках відповідних судових процедур. Судочинство здійснюється Конституційним Судом України та судами загальної юрисдикції. Суд, здійснюючи правосуддя на засадах верховенства права, забезпечує кожному право на справедливий суд та повагу до інших прав і свобод, гарантованих Конституцією і законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Крім того, відповідно до статті 55 вказаного вище закону суддя зобов'язаний:

- 1) своєчасно, справедливо та безсторонньо розглядати і вирішувати судові справи відповідно до закону з дотриманням засад і правил судочинства;
- 2) дотримуватися правил суддівської етики;
- 3) виявляти повагу до учасників процесу;

4) не розголошувати відомості, які становлять таємницю, що охороняється законом, у тому числі таємницю нарадчої кімнати і закритого судового засідання;

5) виконувати вимоги та дотримуватися обмежень, установлених законодавством у сфері запобігання корупції;

6) подавати декларацію особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування;

7) систематично розвивати **професійні навички (уміння)**, підтримувати свою кваліфікацію на належному рівні, необхідному для виконання повноважень в суді, де він обіймає посаду;

8) звертатися з повідомленням про втручання в його діяльність як судді щодо здійснення правосуддя до органів суддівського самоврядування та правоохоронних органів упродовж п'яти днів після того, як йому стало відомо про таке втручання.

Суддя, призначений на посаду судді вперше, проходить щорічну підготовку у Національній школі суддів України. Суддя, який обіймає посаду судді безстроково, проходить підготовку у Національній школі суддів України не менше ніж раз на три роки.

Аналізуючи вказані вище норми Закону можна дійти висновку про те, що законодавець окрім того, що суттєво підвищив не тільки професійні та морально-етичні вимоги до кандидата на посаду судді, а й законодавчо закріпив необхідність професійних суддів вдосконалювати свої професійні навички, здібності, вміння задля підвищення рівня довіри до судової влади в цілому та поваги до конкретного судового рішення зокрема.

Крім того, відповідно до Розділу V Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 07.07.2010 р. передбачено кваліфікаційне оцінювання суддів, яке проводиться Вищою кваліфікаційною комісією суддів України і полягає у визначенні професійного рівня судді.

Завданнями кваліфікаційного оцінювання є: 1) перевірка здатності судді здійснювати правосуддя у суді відповідного рівня; 2) підтвердження професійного рівня судді для обрання на посаду судді безстроково. Кваліфікаційне оцінювання здійснюється прозоро на основі об'єктивних критеріїв з урахуванням заслуг, кваліфікації та

сумлінності судді, його вмінь та ефективності роботи, якісних і кількісних показників роботи судді.

Критеріями кваліфікаційного оцінювання є: професійна компетентність (знання права, здатність проводити судові засідання та ухвалювати рішення), особиста компетентність (здатність виконувати обсяг роботи, самоорганізованість), соціальна компетентність (урівноваженість, стресова стійкість, комунікативність) та здатність підвищувати свій фаховий рівень і здійснювати правосуддя у суді відповідного рівня.

На виконання вказаної вище норми закону Вища кваліфікаційна комісія суддів України розробила Положення про порядок та методологію кваліфікаційного оцінювання, показник и відповідності критеріям кваліфікаційного оцінювання та засоби їх встановлення та затвердила його рішенням Вищої кваліфікаційної комісії суддів України 03.11.2016 № 143/зп-16, де було дано визначення поняття «кваліфікаційного оцінювання», згідно якого – це встановлена законом та цим Положенням процедура визначення Вищою кваліфікаційною комісією суддів України здатності судді (кандидата на посаду судді) здійснювати правосуддя у відповідному суді або оцінювання відповідності судді займаній посаді за визначеними законом критеріями.

Одним із критеріїв кваліфікаційного оцінювання вказано – компетентність (професійну, особисту, соціальну), яка оцінюється (встановлюється) за такими показниками:

- рівень знань у сфері права, у тому числі рівень практичних навичок та умінь у правозастосуванні;
- уміння та навички проведення судових засідань та ухвалення судових рішень;
- ефективність здійснення правосуддя;
- діяльність щодо підвищення фахового рівня.

З метою вивчення на даному етапі рівня юридичних знань суддів та спроможності їх застосувати в потрібний момент ми провели науково-практичне дослідження, у якому брали участь судді районних та апеляційних судів Чернівецької, Житомирської, Донецької, Дніпропетровської і Тернопільської областей.

Ми попросили суддів винести своє рішення у справі про умисне вбивство у стані алкоголь-

ного сп'яніння гр. Павленком, де в першому варіанті жертвою був громадянин Антонов – особа без постійного місця проживання, а в другому – цей же громадянин Антонов, але батько трьох неповнолітніх дітей, зразковий сім'янин, провідний фахівець на роботі. Окрім того, ми свідомо заклали в умови задачі помилку – надали попередню кваліфікацію дій Павленка за ч. 2 ст. 115 КК України від 05.04.2001 р., хоча його дії підпадали під ч. 1 ст. 115 КК України від 05.04.2001 р.

Отримані наступні результати.

6,9% суддів-чоловіків у першому варіанті виявили помилку.

Проте, 31,6% суддів-жінок в першому виявили помилку (хоча у другому варіанті в 33,3% випадків судді-жінки присуджували покарання у виді конфіскації майна, хоча в умові задачі не було даних про корисливі мотиви).

Залежно від місця народження здатність виявити приховану помилку виглядає наступним чином: уродженці північної України – 71,4% вказали на невірну кваліфікацію, Східної України – 11,1% виявили помилку, Західної

України – 37,5% вказали на помилку.

Залежно від ВНЗ, в котрому здобуто вищу юридичну освіту, – результати розподілилися наступним чином: випускники Харківської національної юридичної академії ім. Я. Мудрого – 15,4%, Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича – 33,3% та Одеського державного університету – 50,0%.

Час призначення судді на посаду також впливає на здатність судів ефективно застосовувати професійні знання. Так, судді, призначені в період президентства Кравчука Л. М. – у 28,6% випадків вказали на помилку, в період президентства Януковича В. Ф. – 33,3% виявили помилку. Періоди призначень президентів Кучми Л.Д. та Ющенка В.А. – не охоплювалися вибіркою.

Вік призначення на посаду судді знаходиться у прямій залежності від спроможності ефективно застосовувати юридичні знання. Зокрема: судді, призначені на посаду у віці до 30 років виявили помилку у 13,3% випадків, у віці 30-34 роки – 18,2%, у віці – 35-40 років – 25%, у віці понад 40 років – 66,6%.

Щодо інстанційності – то судді районних судів у 31,25% випадків виявили помилку, судді

апеляційних судів – у 15,4% виявили помилку, що на 49,3% менше в порівнянні з суддями районних судів

Попередній професійний досвід також впливає на здатність судді виявити помилку. Зокрема, судді – колишні прокурори у 25% випадків виявили помилку, колишні працівники ОВС – 20% вказали на помилку, працівники апаратів судів – 30,8% виявили помилку, представники інших юридичних професій – 25% виявили помилку. Отже, найкраще виявляють помилку судді – колишні працівники апаратів судів – 30,8%, хоча це лише третина від загальної кількості респондентів даної категорії.

Тому, маючи відповідну освіту та підготовку, опитані нами судді лише в 30,8% випадків (і це найкращий результат) змогли на практиці ефективно і правильно їх застосувати.

Продовжуючи свої дослідження з метою виявлення здатності суддів нехтувати недопустимою інформацією, як того вимагає закон, ми попросили одну групу суддів розглянути ситуацію такого змісту: в м. Дніпропетровську на автобусній зупинці спрацював саморобний вибуховий пристрій, внаслідок чого 5 людей загинуло на місці, а 12 отримали різного ступеня тілесні ушкодження, троє з яких в подальшому стали інвалідами руху. Згідно з матеріалами кримінального провадження у скоєнні даного теракту органи досудового слідства обвинувачують громадянина України Тарновенка, котрого бачили два свідки у зазначеному місці незадовго до вибуху, зокрема, один свідок вказав, що бачив Тарновенка за декілька до хвилин до вибуху із пакетом чорного кольору в руках (встановлено, що у подібному пакеті містився вибуховий пристрій), а інший свідок повідомив, що постійно бачить Тарновенка на вказаній зупинці з пакетом чорного кольору в руках.

Запропоновано визначити рівень своєї впевненості щодо вини Тарновенка у скоєнні даного злочину за допомогою 10-бальної шкали, де 1 – мінімальна впевненість, а 10 – максимальна.

Друга група суддів розглянула ідентичну задачу, але з одним новим доказом – несанкціонований слідчим суддею відеозапис процесу виготовлення та закладки Тарновенком вибухового пристрою на даній зупинці.

Рівень впевненості суддів в першому варіанті становив в середньому 2,4, при цьому: 66,7% суддів-уродженців південної України, 11,1% суддів-уродженців східної України, 14,3% суддів-уродженців північної України, 30,8% суддів-випускників Харківської національної юридичної академії ім. Я. Мудрого, 33,3% суддів-випускників Київського національного університету імені Тараса Шевченка, 100% суддів-випускників Дніпропетровського національного університету, 60% суддів, призначених в радянський період, 12,5% суддів, призначених в період президентства Л. Д. Кучми, 20% суддів, призначених в період президентства В. А. Ющенка, 25% суддів, призначених на посаду у віці до 30 років, 15,4% – у віці 30-34 років, 14,3% – у віці 35-40 років, 26,9% суддів судів апеляційної інстанції, 22% суддів-колишніх прокурорів, 20% суддів-колишніх працівників ОВС, 12,5% суддів-колишніх адвокатів, 8,3% суддів-колишніх працівників апаратів судів, 25% суддів-представників інших юридичних професій взагалі констатували свою невпевненість.

Якщо до умов задачі додати новий доказ – несанкціонований слідчим суддею відеозапис процесу виготовлення та закладки Тарновенком вибухового пристрою на даній зупинці, який є недопустимим, то впевненість в суддів різко зростає в середньому до 8,7.

Зокрема: судді-жінки – 8,7, судді-уродженці західної України – 8,4, судді-випускники Харківської національної юридичної академії ім. Я. Мудрого – 9, судді-випускники Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича – 8,3, судді-випускники навчальних закладів системи МВС – 9, судді, призначені в радянський період – 9, судді, призначені в період президентства Л. М. Кравчука – 9, судді, призначені в період президентства Л. Д. Кучми – 7, судді, призначені в період президентства В. А. Ющенка – 8,5, судді, призначені у віці до 30 років – 8,5, у віці 30-34 років – 8,2, у віці 35-40 років – 9, судді судів Чернівецької області – 8,4, судді районних судів – 8,4, судді апеляційних судів – 9, судді-колишні прокурори – 9,85, судді-колишні працівники ОВС – 8,7, судді-колишні адвокати – 9, судді-колишні працівники апаратів судів – 7.

Отже, недопустима інформація чинить надпотужний вплив на суддівське рішення, хоча мала б суддями повністю ігноруватися, яку того вимагає ч. 3 ст. 62 Конституції України від 28 червня 1996 р. та ч. 2 ст. 86 КПК України 13.04.2012 р.

До схожих висновків дійшли і вчені С. Ландсман (Landsman S.) та Р. Ракос (Rakos R. F.), котрі у рамках наукового дослідження «Попереднє дослідження впливу потенційно упередженої інформації на суддів та присяжних у цивільному судочинстві» провели цікавий експеримент: учені попросили професійних суддів та присяжних прийняти рішення у цивільній справі. Спочатку всі учасники розглядали у справі недопустимі докази, потім – ці ж самі докази, але з інструкцією про те, що ці докази є недопустимими і їх взагалі не можна брати до уваги. Експеримент виявив, що інструкція про недопустимість доказів не справила жодного ефекту як на суддів, так і на присяжних.

Науковці К. Гусрі, Дж. Рахлінські та Е. Вистріч. в своїх експериментах використовували інформацію про попередні судимості позивача, захищені адвокатською таємницею розмови «адвокат – клієнт», статеву історію ймовірної жертви зґвалтування, обіцянку уряду не обґрунтовувати вирок певною інформацією тощо. Дослідники виявили нездатність суддів нехтувати недопустимою інформацією, проте вже з одним «важливим» винятком: стикаючись із неправомірним обшуком чи недопустимим зізнанням, судді здатні були хоча б відкласти таку інформацію.

Столяренко О.М. слушно зауважує, що вважається, ніби присяжні дотримуються інструкцій судді про відміну доказів, визнаних недопустимими. Проте, дослідження показують, що повідомлення судді, як вправило, не лише не впливає на присяжних потрібним чином, але може викликати і зворотній ефект, примушуючи зайвий раз акцентувати увагу на цьому факті. Часто присяжні постають перед дилемою: виправдати обвинуваченого, ґрунтуючись на слабкій доказовій базі сторони обвинувачення, або засудити на підставі недопустимих доказів. Доведені до присяжних недопустимі докази все-таки чинять великий обвинувальний ефект в порівнянні з допустимими.

Висновок

Підсумовуючи вище наведене, доходимо висновку, що лише третина суддів здатна ефективно застосовувати юридичні знання. І такий «ефективний суддя» відповідає наступним вимогам: є уродженцем північної України, закінчив Одеський державний університет, має вік понад 40 років, працює в судах першої інстанції і до цього працював в апаратах судів. А недопустимі докази, які в силу своїх юридичних знань судді мали б ігнорувати, чинять вплив на всіх суддів без винятку, який порушує приписи ст. 65 КК України від 05.04.2001 р.

Більш деталізовані висновки з даної проблематики можливо буде надати після завершення відповідних досліджень на базі лабораторії кафедри юридичної психології Чернівецького національного університету та їх опрацювання.

Література

1. Конституція України від 28 червня 1996 року // [Електронний ресурс]. – Режим доступу. – <https://goo.gl/vhJ358>
2. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» // Верховна Рада України; // Закон від 07.07.2010 № 2453-VI.
3. Кримінальний кодекс України // Верховна Рада України; // Кодекс України, від 05.04.2001 № 2341-III (Редакція станом на 05.01.2017)
4. Кримінально – процесуальний кодекс України // Верховна Рада України; // Кодекс України, від 13.04.2012 № 4651-VI (Редакція станом на 05.01.2017).
5. Положення «Про порядок та методологію кваліфікаційного оцінювання, показники відповідності критеріям кваліфікаційного оцінювання та засоби їх встановлення» затверджене рішенням Вищої кваліфікаційної комісії суддів України 03.11.2016 № 143/зп-16.
6. Психолого-етичні параметри світогляду суб'єктів судової правозастосовної діяльності / С Глубоченко // Вісник Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. – 2012. – №2. – С 30-33.
7. Ehrlich E. Grundlegung der Sociologie des Rechts / E. Ehrlich. – München und Leipzig, 1913. “
8. Guthrie C. Inside the judicial mind / Guthrie C., Rachlinski J. J., Wistrich A. J. // Cornell Law Review. – 2001. – № 86. – С. 777–830.
9. Landsman S. A preliminary inquiry into the effect of potentially biasing information on judges and jurors in civil litigation / S. Landsman, R.F. Rakos // Behavioral Sciences and the Law. – 1994. – № 12. – С. 113–126.
10. Психологія судового розгляду кримінальних справ: монографія / М.В.Костицький, В.Я. Марчак, О.К.Черновський, А.В.Федіна. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2010. – 400 с.
11. Коні А.Ф. // Коні А.Ф. Нравственные начала в уголовном процессе / Анатолий Фёдорович Коні // Избранные произв. – М.: Госюриздат, 1956. – 25 с.
12. Костицький М.В. Філософські та психологічні проблеми юриспруденції: вибрані наукові праці / М.В. Костицький – Чернівці : Рута, 2008 – 560 с.
13. Марчак В.Я. Психологічні та етичні засади здійснення правосуддя / В.Я. Марчак // Судово-правова реформа в Україні: проблеми та перспективи : матеріали Міжнар. науково-практич. конф., присвяченої 200-річчю Крайового суду Буковини, 26-28 травня 2004 року. – Чернівці : Рута, 2004. – С. 128-133.
14. Марчак В.Я., Черновський О.К., Федіна А.В. Організація психологічного обстеження кандидатів на посаду судді: метод. Реком. / В.Я.Марчак, О.К.Черновський, А.В. Федіна. – Чернівці: Чернівецький нац. Ун-т, 2012. – 32с.
15. Міненкова Н. Суд починається з поваги / Н.Міненкова, В.Ларенко // Закон і Бізнес. – 2009. – №5.
16. Столяренко А. М. Прикладная юридическая психология / А. М. Столяренко. – М. : Юнити-Дана, 2001. – 472 с.
17. Шепітько В. Ю. Психологія судової діяльності : навч. посібник / В.Ю. Шепітько – Х. : Право, 2006. – 160 с.
18. Юридична психологія : підручник / Д. О. Александров, В. Г. Андросюк Л. І. Казміренко та ін. ; за ред. Л. І. Казміренко, Є. М. Моїсєєва. – К. : КНТ, 2007. – 360 с.